

ВСТУП

Дослідження етнічного складу населення України та має досить важливе значення у сучасній українській етнологічній науці. Найбільш повним джерелом для таких досліджень є матеріали переписів населення. На жаль, перший та він же і останній Всеукраїнський перепис населення був проведений лише у 2001 році. Наступний планувалося повести у 2011 році, але його постійно відкладали, а початком російської агресії у 2014 році та окупації Криму, а також частини Донбасу проведення перепису населення на всій території України стало неможливим. Ще більш не на часі ці заходи не можливо здійснити від початку прямої російської інтервенції з 24 лютого 2022 року, коли мільйони українців перетворилися у вимушених переселенців, і не лише на теренах України, але й за кордоном, тисячі загинули від російських обстрілів на фронті та в тилу, сотні тисяч опинилися в окупації чи були депортовані до країни-окупанта.

Унікальне значення для проведення наукових досліджень щодо чисельності та етнічного складу населення України майже сторічної давнини мають результати перепису населення 1926 року. Це дає можливість провести порівняльний аналіз динаміки чисельності населення, порівняно з переписом населення 2001 року.

За радянських часів значна частина статистичних матеріалів перепису населення 1926 року не була доступна для науковців, бо перебувала у «спецхрані». Варто зазначити, що публікація матеріалів перепису населення України 1926 року була найбільш повною, порівняно з публікацією матеріалів усіх наступних переписів населення за радянських часів. Зокрема, оприлюднено чисельність населення не лише округ, міст, районів, але й кожного без винятку населеного пункту, а також етнічний склад населення кожної сільської, селищної та міської ради.

Результати перепису населення 1926 року оприлюднювалися статистичними установами України, на відміну від переписів населення 1939, 1959, 1970, 1979 років, коли монополія на публікування результатів переписів належала лише Москві. Виняток складав лише перепис 1989 року — напередодні розпаду СРСР, однак перші публікації цього перепису також належали Центральному статистичному управлінню (ЦСУ) СРСР. Новостворений Державний комітет статистики України оприлюднив більш повні результати перепису населення України 1989 року на початку 90-х рр. XX ст.

Важливе значення має дослідження чисельності та етнічного складу населення Харківщини. Сучасна Харківська область є прямим спадкоємцем Харківської округи, створеної у березні 1923 року. Харківська округа була ліквідована у вересні 1930 році, а Харківська область була створена у лютому 1932 року. Для дослідження змін адміністративно-територіально-

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ, МІСЬКЕ ТА СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОКРУГИ

1.1. Адміністративно-територіальний устрій та загальна чисельність населення Харківської округи

Харківську округу було створено відповідно до постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) від 07 березня 1923 року «Про адміністративно-територіальний поділ Харківщини» у складі 24 районів на території 4 колишніх повітів Харківської губернії: Харківського, Валківського, Вовчанського та Зміївського [1]. Кожен район формувався на основі від 2 до 4 волостей, а самі волості, як і повіти ліквідовувалися. До районів входили міські, селищні та сільські ради. Однак більшість районів Харківської округи складалися винятково лише із сільських рад, бо не у всіх районах були міські чи селищні ради, тобто міські поселення.

У межах колишнього Харківського повіту у березні 1923 року було сформовано 10 нових районів: Харківський, Вільшанський, Деркачівський, Золочівський, Коротичанський, Козачелопанський, Липецький, Люботинський, Мерешанський та Циркунівський. На теренах ліквідованого Валківського повіту з'явилися 4 райони: Валківський, Коломацький, Комишеваський (Микола-Комишеваський) та Нововодолазький. На території колишнього Вовчанського повіту було створено 5 районів: Вовчанський, Білоколодязький, Печенізький, Рубіжанський та Хотомлянський. На основі розформованого Зміївського повіту утворено також 5 районів: Зміївський, Коробчанський, Олексіївський, Таранівський та Чугуївський. Тобто, найбільшу кількість районів сформовано на теренах Харківського повіту, до того ж найбільшого за чисельністю населення поміж усіх повітів Харківської губернії.

Відповідно до постанови ВУЦВК від 05 січня 1925 року «Про зміни в адміністративно-територіальному поділі Харківщини й Полтавщини» було ліквідовано 6 районів Харківської округи. Так, після ліквідації Микола-Комишеваського району його терени було розподілено між Валківським, Нововодолазьким та Коломацьким районами Харківської округи, а також Красноградським та Карлівським районами Красноградської округи. Територію Козачелопанського району було передано до Деркачівського та Золочівського районів. Терени Циркунівського району було

територія колишньої Харківської округи належить до 4 нових великих районів Харківської області: Богодухівський, Лозівський, Харківський та Чугуївський і частково до Сумської області: Охтирський район.

За загальною чисельністю населення у 1926 році Харківська округа посідала 1 місце поміж усіх округ в Україні. Українці склали абсолютну більшість серед загальної чисельності населення Харківської округи, а етнічні меншини опинилися в меншості. 7 із 10 мешканців Харківщини належали до українців. Помітним був рівень частки росіян серед усього населення округи, дещо нижчим був рівень частки євреїв. Зовсім незначним (менше 0,5 %) залишався рівень частки кожної з 6 інших етнічних меншин: поляків, німців, вірменів, білорусів, латвійців та татар. Рівень зосередження українців в окрузі дещо нижчим, ніж рівень зосередження окремих етнічних меншин. До того ж, за 1926–2001 років чисельність населення у межах колишньої Харківської округи за рахунок Харкова і його найближчих околиць помітно збільшилася.

1.2. Міське населення Харківщини

Загальна чисельність міського населення у Харківській окрузі у 1926 році становила 572 595 осіб. Варто зазначити, що в Харківщині, як і із всіх без винятку інших округах України, не міське, а якраз сільське населення становило тоді абсолютну більшість серед загальної чисельності населення. Так, рівень частки міського населення серед усього населення округи (рівень урбанізації) досягав 35,76 % (572 595 осіб із 1 601 422 осіб) [Таблиці 1; 2]. Тобто, лише кожен 3-й мешканець Харківської округи у 1926 році зосереджувався в урбаністичному середовищі. Нині Харківська область є однією із найбільш урбанізованих областей України.

До складу міського населення Харківської округи у 1926 році входили 7 міських рад (1 окружного та 6 районного підпорядкування), а також 11 селищних рад, які об'єднували 109 населених пунктів. До міського населення Харківщини належали 177 910 домогосподарств [Таблиця 1]. До складу 1 міської (селищної) ради входило 6 населених пунктів та 9 884 домогосподарств. Середня чисельність населення 7 міських та 11 селищних рад за рахунок міста Харкова була значною і становила 31 810 осіб, а середня чисельність населення 1 населеного пункту досягала 5 253 особи. Середня чисельність 1 міського домогосподарства складала 3,2 особи. Тобто, 10 міських домогосподарств налічували 32 особи, що було помітно нижче, ніж 10 домогосподарств Харківської округи у цілому — 42 особи [підрахунки за таблицею 1].

Рівень частки українців в етнічному складі міського населення Харківської округи складав 50,25 % (287 741 особа із 572 595 осіб), тобто, лише

РОЗДІЛ 2. ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ОКРЕМИХ РАЙОНІВ ХАРКІВЩИНИ

2.1 Біло-Колодязький район

Чисельність населення кожного з 27 районів Харківської округи за переписом населення 1926 року досить помітно відрізнялася, як і кількість сільських рад та населених пунктів у кожному з них.

За загальною чисельністю населення Білоколодязький район посідав 24-те місце поміж усіх районів Харківщини. Цей район було утворено у березні 1923 року у складі Харківської округи з Білоколодязької, а також з частин Волохівської, Червоноармійської (Хохлівської) та Вільховатської волостей колишнього Вовчанського повіту Харківської губернії [1]. Районний центр — село Білий Колодязь (з 1938 року селище міського типу).

Білоколодязький район розташовувався на сході Харківської округи і межував у 1926 році з Вовчанським, Старосалтівським та Печенізьким районами Харківщини, а також із Великобурлуцьким та Жовтневим II районами Куп'янської округи.

Після розформування Білоколодязького району у 1929 році 16 його сільських рад включено до Вовчанського району, а 1 (Ганнівську) передано до Печенізького району [11, С. III]. Після приєднання Білоколодязьщини до Вовчанського району, Вовчанщина стала найбільшим за чисельністю населення районом у Харківській окрузі [11, с. 2].

Із 3 розформованих районів Харківщини у 1929 році Колонтаївського, Сіннянського та Білоколодязького, останній був найбільшим за чисельністю населення, відповідно, 23 234 особи, 20 253 особи, 30 732 особи. До того ж, чисельність населення Таранівського району (27 099 осіб), який тоді не був ліквідованим, була меншою, ніж Білоколодязького району [Таблиця 4].

Зі створенням у 1932 році Харківської області Вовчанський район ввійшов до її складу, у тому числі і терени ліквідованого Білоколодязького району [10]. До 2020 року ці території належали переважно до Вовчанського, а частково — до Печенізького та Великобурлуцького районів Харківської області.

За адміністративно-територіальною реформою 2020 року терени колишнього Білоколодязького району опинилися у складі 4 об'єднаних територіальних громад 2 нових великих районів Харківської області. Найбільша територія (13 колишніх сільських рад) опинилася у Вовчанській міській об'єднаній територіальній громаді, терени 2 сільських рад повністю та 1

ДОДАТКИ

Таблиця 1. Чисельність та етнічний склад населення Харківської округи 1926 року (осіб, у %)

№	адміністра- тивно- територі- альний поділ	міські, селіщні та сільські ради	насе- лені пун- кти	до- мо- гос- по- дар- ство	все на- се- лен- ня	українці		росіяни		євреї		поляки		німці		вірмени		білоруси		латиші		татари	
						осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
1	Харківська округа	7 міських, 11 селіщних, 411 сільських рад	382 2636 353	601 422	1 608	128 608	70,48	365 581	22,58	85 434	6,33	7 002	0,44	3 384	0,21	3 178	0,20	2 359	0,15	2 017	0,13	1 926	0,12
2	Міське населення	7 міських, 11 селіщних рад	177 910	572 595	287 741	50,25	178 491	31,17	84 278	14,72	6 287	1,10	2 525	0,44	3 126	0,55	1 840	0,32	1 893	0,33	1 748	0,12	
3	Місто Харків	1 міська рада	140 306	415 400	160 138	38,55	154 448	37,18	81 130	19,53	5 540	1,33	2 202	0,53	2 994	0,72	1 484	0,36	1 772	0,43	1 633	0,39	
4	Міське населення, крім Харкова	6 міських, 11 селіщних рад	37 604	157 195	127 603	81,17	24 043	15,30	3 148	2,00	747 042	0,42	323 021	0,21	132 008	0,08	356 023	0,23	121 008	0,08	115 007	0,07	
5	Сільське населення	411 сільських рад	204 443	028 827	840 867	81,73	183 090	17,80	1 146	0,11	715 007	0,07	859 008	0,08	53 000	0,00	519 005	0,05	124 001	0,01	177 002	0,02	
6	27 районів	6 міських, 11 селіщних, 411 сільських рад	242 047	1 022	968 470	81,66	207 133	17,96	4 294	0,36	1 462	0,12	1 182	0,10	184 001	0,01	875 007	0,07	245 002	0,02	292 002	0,02	